

חבל עזה וגבולה הדרומי של מדינת ישראל

חגי הוברמן¹

היותה של עזה באופן טבעי השער הדרומי לארץ ישראל והיותה שנים רבות המורשת היהודית של קהילת יהודי עזה משפיעות גם על עיצוב קו הגבול של מדינת ישראל המתחדשת במאה ה-20.

קו הגבול רפיח-טאבה

בשנת 1905, בעקבות הנחת שלוחה של מסילת הרכבת החיגי'אזית לעקבה התגלעה מחלוקת בין בריטניה ששלטה אז על מצרים, לבין תורכיה ששלטה על ארץ ישראל, בנוגע לקו הגבול בין שתי המדינות. הבריטים חששו שמעקבה יוכלו התורכים להניח שתי מסילות ברזל: אחת לפורט-סעיד ואחת לסואץ, שינוצלו לפלישה תורכית למצרים תוך איום על תעלת סואץ, וביקשו להרחיק את התורכים ככל האפשר מהתעלה. כאשר גברה המתחחות בין שתי הארצות שעמדו על סף מלחמה, החליט השליט הבריטי, הלורד קרמר, לקבוע עובדות בשטח. הוא תפס שטח תורכי ליד חוף אילת, במקום שנקרא טאבה. במקביל הציבו הבריטים שתי משחתות בשני מקומות שונים: אחת מול חוף רפיח בים התיכון והשנייה מול חוף טאבה בים סוף, והודיעו שקו הגבול עובר בין שתי משחתות אלו. תורכיה נכנעה. היא הסכימה כי קו הגבול בינה לבין מצרים יהיה קו רפיח-עקבה. כך קבעו שתי משחתות בריטיות את "הגבול הבינלאומי" הקיים עד היום, בין רפיח וטאבה.

בשנות מלחמת העולם הראשונה כתבו דוד בן גוריון ויצחק בן צבי את הספר "ארץ ישראל בעבר ובהווה"², ובו הם פרסו את חזון ההתיישבות שלהם.

בשרטוטם את גבולות הארץ הם סימנו בדרום: "...קו הרוחב התמשך באלכסון מרפיח עד למפרץ עקבה." בהמשך כתבו על אזור אל-עריש: "לארץ ישראל יש לשייך גם את אזור אל-עריש, אף על פי שמבחינה מדינית הוא נמצא מחוץ לפלשתינה התורכית ומשתייך עכשיו למצרים (נכון יותר לאנגליה) ואולם למעשה, גם מבחינה היסטורית וגם מבחינה פיזית-גיאוגרפית אזור אל-עריש הוא חלק בלתי נפרד של ארץ ישראל והחלוקה בין פלשתינה התורכית ובין אל עריש היא תוצאה של גבול מלאכותי, שהציבה הממשלה האנגלית-מצרית בין רפיח ובין עקבה"³.

את הפרק על העיר עזה סיימו בן גוריון ובן צבי במילים אלה: "אקלים בריא, אדמה פוריה, שפע של מים, מיקומה הגאוגרפי של העיר – לחוף הים ובגבולה של מצרים – כל אלה מבטיחים לעיר, שבעבר היתה נפלאה וזוהרת, מסחרה פורח ועושרה רב, עתיד מזהיר."⁴

כך כתבו מי שלימים היו ראש הממשלה ונשיא המדינה של מדינת ישראל. אין פלא אפוא שתפיסה זו השפיעה על עיצוב מדיניות הממשלה בכל הנוגע לחבל קטיף.

במסגרת המאבק על גבולה הדרומי של מדינת ישראל, במהלך מבצע "11 הנקודות" הוקם כפר דרום. זהו היישוב היחיד מבין יישובי 11 הנקודות שנקרא על שם יישוב יהודי קדום; כפר דרום המוזכר בתלמוד הבבלי. במלחמת השחרור לאחר תקופת מצור ארוכה ותוך הדיפת המתקפות של הצבא המצרי נאלצו מגיני המקום לקבל פקודת נסיגה.

¹ תקציר מתוך – חגי הוברמן ומרים ביליג, **מדיניות ממשלות ישראל כלפי ההתיישבות היהודית בחבל עזה**, מרכז קטיף 2018.

² דוד בן גוריון ויצחק בן צבי, **ארץ ישראל בעבר ובהווה**, יד בן-צבי, ירושלים תש"ס.

³ שם, עמ' 46.

⁴ שם, עמ' 160.

בתחילת מלחמת העצמאות עדיין האמין דוד בן-גוריון שצה"ל יצליח לכבוש מחדש את כל רצועת החוף של ארץ ישראל המנדטורית עד רפיח, בהתאם לגבול הבינלאומי. ואם לא יצליח במהלך צבאי, הסכם מדיני יביא לנסיגה המצרית.⁵ אבל עם תום המלחמה נשארה הרצועה בשליטה מצרית. בכ"ה בשבט תש"ט, 24 בפברואר 1949, נחתם הסכם שביתת הנשק בין ישראל למצרים – ההסכם הראשון של שביתת נשק עם מדינה ערבית. כל הנגב נשאר בתחום מדינת ישראל פרט לרצועת עזה שהשתרעה מרפיח ועד מצפון לבית חנון. בהסכם נקבע במפורש שקו שביתת הנשק איננו גבול אלא קו זמני עד לקביעת הגבול הקבוע במסגרת הסכם שלום. בסעיף 4.3 נכתב: "מודגש הוא, שאין מטרה לסידור ההסכם הזה לקבוע, להכיר, לחזק, להחליש או לבטל, באיזו דרך שהיא, זכויות, תביעות או אינטרסים של כל צד לגבי טריטוריה, אפוטרופסות או לגבי כל עניין אחר בשטח ארץ-ישראל או בכל חלק שלה או בכל מקום בתוכה, שעליהם חל הסכם זה". ובסעיף 5.2 נכתב: "אין לפרש משום בחינה את קו שביתת הנשק כגבול מדיני או טריטוריאלי ואין בהתוויתו שום פגיעה בזכויות, בתביעות ובעמדות של כל אחד מהצדדים להסכם שביתת הנשק לגבי ישובה הסופי של שאלת ארץ-ישראל".⁶

בערב יום העצמאות הראשון של מדינת ישראל, ד' באייר תש"ט, 3 במאי 1949, התכנסה הממשלה לדון בהצעה אמריקנית לספח את רצועת עזה לישראל על כל תושביה, כולל הפליטים. ארה"ב ראתה בכך פתרון סביר לבעיית הפליטים שהייתה אז בניצניה. שר החוץ שרת התנגד. ראש הממשלה בן-גוריון תמך. רוב השרים תמכו בעמדת ראש הממשלה והחליטו: "כי באם יוצע סיפוח חבל עזה למדינה על כל תושביו, תהא תשובתנו חיובית". ראוי לציין ששר החינוך דאז, מר זלמן שזר, אמר בדיון שמעבר לטיעונים הפרקטיים ראוי ש"אם מציעים לנו על ידי קומבינציה מסוימת חלק של ארץ ישראל, מבלי שנצטרך להלחם עליו – אסור לנו לוותר על זה." לדברים אלו הצטרפו השר שפירא והשר לוי.⁷

בו' בניסן תשט"ו, 29 במרץ 1955, העלה בן-גוריון בממשלה – כשר הביטחון בממשלת משה שרת – את הצעתו לכבוש מחדש את רצועת עזה. הצעתו כללה העברה של פליטים הרוצים בכך, מהרצועה למצרים ולעבר הירדן. בתום דיון סוער ולמורת רוחו של בן-גוריון דחתה הממשלה את הצעתו.⁸ בריאיון עם כתב הניו יורק טיימס הציג בן-גוריון את גרסתו כי יש לספח את הרצועה לישראל ובה בעת להוציא משם את הפליטים.⁹

שנה וחצי אחר כך, באוקטובר 1956, בישיבת הממשלה שאישרה את מבצע סיני, הציב בן-גוריון לחברי ממשלתו את היעדים המדיניים והצבאיים של המלחמה: "שלום פסיבי [עם מצרים...]. חופש שיט... [ושליטה על] רצועת עזה".¹⁰ משום כך הוחלט אחרי המלחמה לבצע מהלך מעשי של קביעת עובדה בשטח: התיישבות יהודית, תחילה באמצעות היאחזות נח"ל, ובעתיד היא תאוזרח ותהיה קיבוץ דתי. היאחזות נח"ל רפיח עלתה על הקרקע בא' בשבט תשי"ז, 3 בינואר 1957.¹¹

⁵ שמואל כהן-שני, **בין תל-אביב לקהיר – רצועת עזה במלחמת העצמאות 1947–1949**, דורות, נס ציונה 2009, 106–107.

⁶ http://www.knesset.gov.il/process/docs/armistice_egypt.htm

⁷ ג"מ, ישיבה י"ב/ש"ט של הממשלה, 3 במאי 1949, עמ' 18.

⁸ מיכאל בר-זוהר, **בן-גוריון**, ג, הוצאת עם עובד, תל אביב 1977, עמ' 1198.

⁹ הדברים מצוטטים ביומנו של משה שרת, **יומן אישי**, כרך ג, הוצאת מעריב, תל אביב 1978, עמ' 1171.

¹⁰ דברי דוד בן-גוריון בישיבת ממשלה, 29 באוקטובר 1956, גנ"מ. בתוך: יוסי גולדשטיין, **ביוגרפיה של בן-גוריון שטרם ראתה אור**, באדיבות המחבר.

¹¹ חגי הוברמן, "דיין רצה יישוב היהודי ברפיח כבר ב-1956", **מוסף הצופה**, 3 במרץ 1989, עמ' 3.

בי"א בשבט תשי"ז, 13 בינואר 1957, קיבלה הממשלה שורת החלטות, ובהן ההחלטה כי "ישראל תחזיק ברצועת עזה, תקים בה מינהל עצמי של התושבים ותהיה האחרית לביטחון הפנים והחוץ בה באמצעות משטרה. ישראל מתנגדת להפקדת ביטחון הרצועה בידי כוח האו"ם".¹² עשרה ימים אחר כך, בכ"א בשבט תשי"ז, 23 בינואר 1957, אישרה הכנסת את ההחלטה שישראל לא תיסוג מעזה.¹³

אבל הלחץ הבינלאומי עשה את שלו. בל' בשבט תשי"ז, 1 במרץ 1957, הודיעה באו"ם שרת החוץ גולדה מאיר על "נכונות ישראלית לנסיגה מלאה ומיידית מאיזור שארם א-שייח' ורצועת עזה".¹⁴

חלפו עוד 10 שנים. רצועת עזה שוב שוחררה בתשכ"ז, יחד עם ירושלים, יהודה ושומרון, סיני והגולן. ממשלת לוי אשכול הייתה הממשלה הראשונה שנאלצה להתמודד עם נושא השטחים ששוחררו במלחמת ששת הימים.

התוכנית המדינית של ממשלות ישראל בעשור הראשון לשחרור, 1967–1977, התבססה על 'תוכנית אלון'. בסעיף 7 של התוכנית נכתב: "רצועת עזה תהיה חלק בלתי נפרד מישראל על תושביה הקבועים. חיבורה הרשמי לישראל יהיה רק לאחר שפליטי הרצועה ישוקמו מחוצה לה, עד אז יהיה לרצועה מעמד של אזור כיבוש".¹⁵ יגאל אלון שעמד בראשות ועדת השרים לענייני התיישבות, החל לקדם התיישבות יהודית ברצועה. ב-9 במאי 1968 הוא הגיש לממשלה הצעה להקים שתי היאחזויות לאחר שמצא בסקרי קרקע כי קיימות עתודות קרקע של 'אדמות מדינה' בארבעה מקומות ברצועה.¹⁶

מחליפתו, גולדה מאיר, אמרה בריאיון לעיתון 'מעריב' בערב פסח תש"ל: "...עזה נשארת בידינו לפי רוב מכריע".¹⁷ ב-13 בספטמבר 1970 קיבלה הממשלה את ההחלטה על הקמת שתי היאחזויות נח"ל ברצועה: נצרים וכפר דרום.¹⁸ כעבור חודש הוקמה היאחזות הנח"ל הראשונה בחבל עזה – כפר דרום. הייתה זאת ההתיישבות היהודית הראשונה בחבל עזה מאז קום המדינה.¹⁹ ממשלת יצחק רבין הראשונה המשיכה באופן מלא את הקו של ממשלת גולדה בנושא ההתיישבות מעבר ליקו הירוקי על פי תוכנית אלון, כולל ההתיישבות ברצועת עזה. ב-16 בדצמבר 1975 אוזרחה היאחזות כפר דרום לא כיישוב של קבע אלא כמחנה מעבר זמני למתיישבי גוש קטיף.²⁰ ב-10 בפברואר 1977, אוזרחה היאחזות נצר חזני על שמו של שר הסעד בממשלת רבין, מיכאל חזני ז"ל, שהיה מתומכיה של ההתיישבות בחבל. בדבריו בטקס ביטא רבין את ה'אני מאמין' שלו בעניין דרום הרצועה, האזור שייקרא לימים גוש קטיף: "זהו יום גדול למדינה ולהתיישבות, יום המסמל את ביסוס אחיזתנו באזור, שמאז מלחמת ששת הימים נעשה לחלק בלתי נפרד מהמדינה וביטחונה".²¹ רבין לא שינה את עמדתו ביחס לחשיבות הביטחונית של היישובים בגוש

¹² מרדכי בר-און, **שערי עזה – מדיניות הביטחון והחוץ של מדינת ישראל: 1955–1957**, עם עובד, תל אביב 1992, עמ' 345.

¹³ מירון רפפורט, "חשיפה: מפעל ההתנחלות נולד במוחו של משה דיין כבר ב-1956", הארץ, 10 ביולי 2010.

¹⁴ מירון רפפורט, "חשיפה: מפעל ההתנחלות נולד במוחו של משה דיין כבר ב-1956", הארץ, 10 ביולי 2010.

¹⁵ יחיאל אדמוני, **עשור של שיקול דעת**, הוצאת יד טבנקין – הקיבוץ המאוחד, רמת אפעל 1992, עמ' 43.

¹⁶ יחיאל אדמוני, שם, עמ' 64.

¹⁷ "מעריב שואל – ראש הממשלה משיבה", מעריב, 20 באפריל 1970, עמ' 9.

¹⁸ יחיאל אדמוני, **עשור של שיקול דעת**, הוצאת יד טבנקין – הקיבוץ המאוחד, רמת אפעל 1992, עמ' 213.

¹⁹ משה נצר, **נצר משורשיו – סיפור חיים**, משרד הביטחון הוצאה לאור, קריית אונו 2002, עמ' 115; יאיר דואר, **לנו המגל הוא החרב**, ב, הוצאת משרד הביטחון ויד טבנקין, רמת אפעל 1997, עמ' 145.

²⁰ יאיר דואר, שם.

²¹ דני צדקוני, "ישובכם יהיה חלק בלתי נפרד מישראל", דבר, 11 בפברואר 1977, עמ' 3.

קטיף והמשיך לדגול בתפיסה זו גם תשע שנים אחר כך. כשכיהן בתפקיד שר הביטחון בממשלת פרס, ביקר בגוש קטיף. מאחר שהיישובים היו כבר מבוססים, הוא התייחס גם להיבטים הכלכליים והחברתיים שלא היו קודם לכן. רבין אמר למתיישבים: "כמו לפני תשע שנים... כך גם היום אני מאמין שלאזור הזה יש עתיד התיישבותי, כלכלי, חברתי ותפקיד ביטחוני – והוא חייב להיות חלק בלתי נפרד ממדינת-ישראל".²²

מחליפו, מנחם בגין, הסכים בהסכם השלום עם מצרים לנסיגה מלאה מכל חצי האי סיני עד לגבול הבינלאומי, אבל סירב לנסיגה מרצועת עזה – חלק בלתי נפרד מארץ ישראל. ביי"ט בטבת תש"ם, 8 בינואר 1980, בפגישה שקיים בגין עם סאדאת בעיר המצרית אסואן אחרי החתימה על הסכם השלום, דיבר סאדאת על אחריותו המיוחדת לעזה ועל רצונו לשחררה מן הכיבוש. בגין הגיב: "איזה כיבוש?... זו לא ארץ זרה... זו ארץ ישראל".²³

גם יצחק שמיר, מחליפו של מנחם בגין, ראה בחבל עזה חלק בלתי נפרד מישראל וייחס חשיבות מיוחדת להתיישבות בה. לדבריו: "ההתיישבות כאן באה לרשום את העיקרון, שאין ולא תהיה פינה בארץ ישראל שתהיה סגורה בפני התיישבות יהודית".²⁴

יצחק שמיר ביקר כמה פעמים ביישובים היהודיים בחבל עזה. במהלך ביקור בגוש קטיף ביוני 1987 התבטא בריאיון לביטאון יישובי חבל עזה: "התרשמתי מאד מהדינמיות של המקום. יש כאן מאמץ אדיר להתקדם ולהתגבר, והמאמצים ראויים לכל תמיכה לכל סיוע אפשרי".²⁵ האינתיפאדה יצרה מציאות חדשה בגוש קטיף, אבל ההתיישבות המשיכה להתחזק. אף על פי שיישובים חדשים לא קמו בתקופת ממשלת האחדות, המשיכה האוכלוסייה לגדול ביישובים הקיימים. יצחק שמיר המשיך ליישם את השקפתו בנושא חבל עזה והתנגד ליוזמות של חברי כנסת מהליכוד לנסיגה מרצועת עזה במתכונת של 'עזה תחילה'.²⁶

גם יצחק רבין, בעת תהליך אוסלו, קבע את עקרון הגושים שלפיו גוש קטיף יהיה מחוץ לאוטונומיה, בשליטה ישראלית מלאה (אם כי ציין כי יישובים כמו נצרים וכפר דרום לא יוכלו להיכלל בתוך גושי ההתיישבות מפאת מיקומם). רוב היישובים היהודיים נותרו בשני גושי התיישבות עיקריים: גוש קטיף בדרום החבל; וגוש היישובים הצפוני – אלי סיני, ניסנית ודוגית. היישובים כפר דרום ונצרים נותרו מבודדים ומנותקים מהגושים.²⁷ רבין המשיך לדגול בהמשך השליטה בהתיישבות בגוש קטיף בדרום הרצועה ובשלושת היישובים בצפונה. במסיבת עיתונאים שקיים בגוש קטיף בנובמבר 1994, שיבח את מתיישבי גוש קטיף ובמיוחד את תושבי נצרים "העומדים בכבוד בתקופה קשה זו וממשיכים את חייהם במציאות שאיננה פשוטה".²⁸

בי"א בתשרי תשנ"ו, 5 באוקטובר 1995, חודש לפני שנרצח, הציג רבין לאישור הכנסת את הסכם אוסלו ב. בנאומו שטח רבין את ה'אני מאמין' המדיני שלו המעודכן בעקבות הסכם אוסלו.

²² רפאל גאון, "רבין: גוש קטיף חייב להיות חלק מהמדינה", על המשמר, 21 במרץ 1985.

²³ יוסף חריף, "בעקבות נאום ואנס אמר בגין: אנו בירושלים וביריחו ויהודה ושומרון ולא יזיזו אותנו", מעריב, 18 בינואר 1980, עמ' 16.

²⁴ אריה אלדד, 'דברים שרואים מכאן' – מה קורה למנהיגי הימין כשהם מגיעים לשלטון, הוצאת דביר, תל אביב 2016, עמ' 213.

²⁵ חגי הוברמן, "ראש הממשלה יצחק שמיר בחבל עזה", בגוש אחד, בטאון יישובי חבל עזה, גיליון 26, אלול תשמ"ז.

²⁶ משה ארנס, **מלחמה ושלוש במזרח התיכון 1988–1992**, הוצאת ידיעות אחרונות, תל אביב 1995, עמ' 227.

²⁷ יונה פרסבורגר, **רוח אחרת, סיפור המאבק והמחאה בעידן אשליות השלום: מהסכם אוסלו – למלחמת אוסלו: אלבום תיעודי**, הוצאת כתר, ירושלים 2004, עמ' 400.

²⁸ חגי הוברמן ושולה מוסטיק, "ההחלטה שלא לפנות יישובים בתקופת הסדר הביניים – שירה וקימת", הצופה, 16 בנובמבר 2016, עמ' 1.

בנושא ההתיישבות ביש"ע אמר: "להקים גושי יישובים, והלוואי שהיו כמותם, כמו גוש-קטיף, גם ביהודה ושומרון". עוד אמר: "אני רוצה להזכיר לכם: התחייבנו – כלומר, הגענו להסכם – התחייבנו בפני הכנסת שלא לעקור אף יישוב במסגרת הסדר הביניים, גם שלא להקפיא בנייה וגידול טבעי".²⁹

כידוע, ראש הממשלה אריק שרון הוביל את תוכנית ההתנתקות בשנת 2005. שרון הודיע ש"עד סוף 2005 לא יישאר אף יהודי ברצועת עזה".³⁰ האם בכך תם קשר של אלפי שנים בין היהודים לעזה, או שלדינמיקה היסטורית זו יהיו עוד השפעות בעתיד קרוב או רחוק? לשר ההיסטוריה – הפתרוניס.

---

²⁹ "הודעת הממשלה על אישור הסכם ישראלי-פלשתיני בדבר הגדה המערבית ורצועת-עזה", דברי הכנסת, הישיבה השלוש מאות ושבעים ושש של הכנסת השלוש עשרה, 5 באוקטובר 1995.

³⁰ עיתון הארץ. 3/6/2004. <https://www.haaretz.co.il/misc/1.971294>